

Передмова

Фальсифікації завжди видовищні. Фальшивомонетники та підроблювачі картин — це яскраві особистості, що збуджують увагу. У більшості випадків мова йде про мільйони, і ці захопливі кримінальні історії, зазвичай, готові для фільмування. Проте грошові знаки та картини, по суті, сміховинно маленькі предмети порівняно з великим та широким світом. А якщо б увесь світ був фальсифікацією? Якщо б усе довкола нас, навмисно чи ні, було б єдиною величезною фальсифікацією? Якби ми жили у штучному пластиковому світі, за яким залишалась би прихованою власне істина?

Але не треба хвилюватися, автор не з'їхав з глузду, навпаки, він — психіатр. Проте він бачить очевидні докази того, що у світі, в якому ви живете, щось не так. Реальною виявляється моторошна підозра, що панує шахрайство, яке породжує подальший обман. І це шахрайство більшою чи меншою мірою стосується нас усіх. Ця книжка має на меті його викрити, щоб наприкінці читач зміг звільнитися з тенет помилок, від ілюзій сприйняття, від нав'язаної брехні, які заважають бути самими собою. Йдеться, окрім того, про звільнення від фальшивого життя та про погляди, які стосуються основ нашого існування і які доступні кожному, хто лише цього забажає.

У моїй книжці «Бог — коротка історія Найвеличнішого» насамкінець залишилося нез'ясованим питання, як можна було б пояснити світ без Бога, а у книжці «Божевільні! Ми опікуємося не тими» залишилося незрозумілим, куди нас жене тиранія нормальності. Про це ж йтиметься і тут. Але вже на початку хочу чітко

сказати одне: я не вірю, що фальсифікація світу, про яку буде мова, є психічним явищем. Тобто я не вірю, що усі люди, не помічаючи цього, уявляють собі світ, якого не існує. І я не думаю, що йдеться про видіння та захоплення, про які можуть розповісти хіба що теологи. Навпаки, я переконаний, що ми всі перебуваємо під могутніми впливами, які заважають нам бачити світ таким, яким він є насправді, і що ця помилка, однак, набуває небезпечних розмірів.

Отже, якщо ясно висловитися, я вважаю, що ви, шановні читачки та читачі, помиляєтеся. Погоджуюсь, це смілива теза, і звучить вона, можливо, дещо різко, але якщо вона відповідає дійсності, то не може не зачіпати, тому що тоді кожен наражається на небезпеку протягом порівняно короткого часу між народженням та смертю повірити фальсифікації, просто грати у неважливу гру і, врешті-решт, втратити своє власне неповторне життя.

Отже, я бажаю вам читання, яке не залишить вас байдужими та внесе певну ясність.

Манфред Лютц

Вступ. Моторошне запитання

Успішний менеджер отримує телефонний дзвінок: «У мене для Вас є цікава посада».

- Дякую, я задоволений своєю роботою.
- Вибачте, Ви хіба не знаєте, що Вас звільнено?
- Ні, я про це нічого не знаю.

Проте додзвонювач правий.

Менеджера ніби громом ударило. На якусь хвилю йому здається, що те, що він тільки-но почув, просто якась галюцинація, що це не може бути правдою. Лише потроху він усвідомлює, що його щойно позбавили опори.

Не завжди все відбувається так драматично, проте кожна людина мала хоча б раз відчуття, що нібито потрапляє у чуже життя. Найчастіше це тимчасові драгуючі моменти. Коли раптом учитель, професор, керівник у вирішальній ситуації задає запитання, на яке ніяк не очікував. Хоча підготувався до всього, насправді всього, дуже ґрунтовно. Запитання ніби з іншої планети. І не маєш ні найменшої уяви, що він має на увазі. Але чудово розумієш, що це не просте запитання. Все, здається, залежить від відповіді. Серце підскакує аж до горла, адреналін сигналізує про надзвичайну реакцію, все довкола раптом стає нереально яскравим. Хочеться провалитися під землю, прокинутися від жахливого сну, хочеться, щоб це просто зникло, як пелена з-перед очей. Проте нічого не стається: світ того, хто ставить запитання, здається віддаленим від твого власного на світлові роки. Чи по-іншому: дійсності, про яку щойно запитали, просто не існує у твоїй власній дійсності. І на

одну коротку мить може зринуть сумнів: чи не може бути так, що цей стан більше ніколи не зникне, і раптом стане зрозумілим, що ти загубився у світі, який зовсім не є реальним? І якщо може існувати лише один-єдиний справжній світ, то, можливо, ти вже тривалий час живеш, не помічаючи цього, у грандіозній фальсифікації? Чи не є світ, життя, власне усвідомлення існування єдиним великим блефом?

Такі приголомшливі моменти безмежного жаху на короткий час похитнуть нашу довіру до світу, в якому ми живемо. А оскільки жодна людина не може такого довго витримувати, ми поспішаємо применшити значення всього цього. Ми заспокоїливо вмовляємо себе, як дітей, яким переконливим тоном пояснюємо, що злого вовка насправді немає. Що, як відомо, не є правдою ні буквально, ні метафорично, але повертає дитині сон, а нам спокійну совість, що ми не налякали даремно дитини. Валіумом, за допомогою якого ми у моменти роздратування позбуваємося нашого переляку, щоб якомога швидше відновити внутрішню рівновагу, стає або пихатість, або скромність. Або ми вважаємо того, хто ставив запитання, якимось ненормальним, або ми погоджуємось, що могли б знати правильну відповідь, якби краще підготувалися. Таким чином, для початку, ми нібито полишаємо небезпечне місце. Наш світ знову у порядку, світ, в якому є незаперечні істини, відомі усім, і про які, звичайно, можна між собою розмовляти. Хіба не так?

Проте, якщо хтось глибше поміркує, то вжахнеться від думки, що все може бути інакше: моторошне відчуття, ніби ти проживаєш чуже життя, може відбивати реальність. Його охоплює страх, що світ, у якому він і лише він живе, можливо, є зовсім не справжнім. І що колись якесь запитання, якась подія або просто якийсь різкий звук все розвінчає і зробить зрозумілим, що увесь світ є величезною театральною виставою, витратною постановкою, яка надає заспокоїливу ілюзію,

ніби вас розуміють інші і ви самі розумієте інших, хоча насправді ніхто, зовсім ніхто не думає і не відчуває так, як ви. Отож, знову це запитання: чи не може бути так, що світ, у якому, як нам здається, ми живемо, є нічим іншим, аніж просто видовищною фальсифікацією?

Ви, можливо, скажете, що цьому немає підтвердження. Досі ви були переконані в тому, що вам загалом відомо, що таке справжній світ і яким він є, і ви без жодних проблем ділилися цим досвідом з іншими. Проте і тут зринає одна тривожна думка. Ніхто ще не жив у наступному році, наступному місяці, завтрашньому дні чи навіть у наступній миті. Тому жоден не зможе з впевненістю сказати, що наступної хвилини не трапиться чогось надзвичайного, чого ще ніколи не було і що поставить під сумнів усе, з чого ми досі виходили. І якщо досі те враження, яке ми маємо від світу, було цілком вільним від проблем і не було жодних натяків на фальсифікацію, то вже наступної хвилини, коли ви перегорнете цю сторінку, коли прочитаете цю книжку або коли ви зараз вийдете з кімнати, все може бути зовсім по-іншому. Сподівання, що все і надалі відбуватиметься так, як дотепер, тому що так було завжди, є нічим іншим, як заспокійливою оманю.

I. Пролог

1. Боротьба зі старінням у Середньовіччі — Чернець блукає

Одна давня, жахлива історія розповідає про ченця з Хайстербаха. Це було у Середньовіччі. Вздовж Рейну гордовито височіли замки, лицарська культура була у повному розквіті, Орден цистерціанців спонукав до захопливих духовних пошуків. Тисячі синів з аристократичних родин, а також прості люди надихалися промовами Бернарда Клервоського і вступали до цього ордену, який був нічим іншим, як оновленим Орденом бенедиктинців. У цистерціанців, щоправда, було суворіше, так як Бенедикт Нурсійський насправді мав на увазі: без розкошів і багатства, проте з виснажливою працею, насамперед у полі. По всій Європі виникли сотні монастирів цистерціанців. Вони стояли не високо у горах, як абатства бенедиктинців, а на родючих долинах та луках. Таким чином і ченці з Хіммерода у Аайфелі заснували монастир у ідилічному Хайстербаці у Семигір'ї поблизу Рейну.

Як усюди у цистерціанців, перебіг дня визначали молитовні години. Вже о четвертій ранку ченці стояли перед Богом у хорі монастирської церкви й співали давні церковні молитви — псалми. Для них час був Божим часом, і ченці прославляли його у молитві. Для них час і вічність були всюдисущими. Так і чернець з Хайстербаха день у день стояв зі своїми братами у хорі чудової монастирської церкви і прославляв Бога, альфа і омегу, початок і кінець, Бога — Володаря часу. Навряд чи ще для когось час і світ були такими реальними, як для

того ченця. І тут трапляється неймовірне. Одного разу, зваблений прекрасним співом пташки, чернець пішов до лісу. Поглинутий думками, він заблукав. Утомившись він заснув, сидючи на пні. Звук монастирського дзвона розбудив його, і він, йдучи на цей звук, повернувся до свого монастиря. Він постукав у ворота, і йому відчинив чернець, якого він ніколи у житті не бачив. Вони спантеличено подивились один на одного. Вартівник запитав, що йому потрібно. Він хоче назад у свій монастир, був трохи заблукав. Він його не знає, відповів вартівник, та й у монастирі є всі ченці. Такого не може бути, сказав чернець з Хайстербаха, він лише трішки запізнився. Коли він зайшов до церкви, де саме зібралися для молитви ченці, він не впізнав жодного з них. Настоятель, проте, попросив почитати хроніку монастиря, і там знайшли запис з дуже давніх часів, що один чернець з таким іменем пішов до лісу і більше не повернувся...

Здається, людей завжди мучило відчуття, що світ, який їм знайомий та близький, може виявитися фальсифікацією. Здається, люди завжди боялися того, що все цілком зрозуміле раптом перестане бути таким, що з ними ведеться якась незрозуміла їм гра. Були, звичайно, і безневинні випадки, як з князем Потьомкіним, який своїй царичці, владній Катерині Великій, під час поїздки до Криму показав замість справжніх багатих сіл декорації. Проте, якщо навіть владну правительку можна було обдурити, то ще швидше можна ввести в оману хоч би кого, хоч би коли — чому б і ні?

Уявлення про такі відчуття існують з простих біологічних причин. Кожному, кому довелося довше попрацювати вночі, відоме це відчуття легкого розгальмування і розмите враження, що світ став дещо дивним, переосвітленим, занадто пластичним. Світ здається чужим. Дерезалізація — так це називається в науці, таке переживання є абсолютно нормальним і може трапитися з кожним. Коли я під час навчання в

черговий раз перетворив ніч на день, щоб закінчити домашнє завдання, зі мною трапилося ось що: наступного дня, маючи чудовий настрій, я перебив професора, щоправда, на своє щастя, встиг це швидко помітити і виправити, сказавши кілька вибачливих слів. Я все ще пам'ятаю, як я подумав: щось тут не так.

Не лише гостре безсоння, а й тривале перебування при владі також, очевидно, може затьмарити відчуття реальності. Згадаймо вираз обличчя румунського диктатора Ніколае Чаушеску, коли він, вийшовши на балкон над площею, де зібрався народ, раптом усвідомив, що вони не дружно прославляли його, як зазвичай, а палко протестували. Диктатор витріщився на свій народ, не вірячи власним очам.

Гітлер, певно, також, переживаючи свій кінець у бункері, мав відчуття, що живе не своїм життям. Він вірив у вигадані дивізії, яких більше не було, і тримався за цей свій фантомний світ так довго, як міг, хоча він уже давно не мав нічого спільного з реальністю.

Так само велося Еріхові Хонекеру та його дружині, Саддамові Хуссейну, Муаммару Каддафі. В кінці, здається, була повна втрата відчуття реальності. А хто не пам'ятає безпомічних слів серійного вбивці Еріха Мільке, який більше не розумів світу і який крикнув тим, за ким він слідкував та кого переслідував у парламенті НДР у часи змін: «Я ж люблю всіх людей».

Дивовижно, що саме ті, хто мають реальну владу, схоже, особливо ризикують втратити колись відчуття реальності. Навіть у демократичному світі рідко кому з видатних політиків вдається самотійно і гідно відійти від влади, коли це стає необхідним. Майстерно збудований світ влади, який вони самі для себе створювали протягом тривалого часу, здається їм настільки реальним, ніби більше ніщо не може стверджувати, що є справжнім світом. Згадаймо лише про втрату реальності Герхардом Шредерем, який 2005 року після очевидно програних виборів з'явився на телебаченні з таким виглядом, ніби ніхто і ніщо не може відібрати

у нього влади. Історія знає мало володарів, які добровільно відмовилися від влади, як то імператор Діоклетіан та імператор Карл V, проте їй відомий такий собі владний старець – Гінденбург, що заплутався у давно віджилому, нереальному, ностальгуючому світі і ухваливав жажливі рішення, відчинивши Гітлерові шлях до катастрофи. Той, хто не помічає, що живе не своїм життям, може стати небезпечним.

Як психіатр я зустрічаюся також з менш небезпечними хворобливими варіантами втрати реальності: з шизофреніком, який у гострій фазі хвороби живе у своєму власному осяйному світі, що складається з галюцинованих феноменів і божевільних переконань і якого, окрім нього, ніхто не може уявити. Після одужання він сам дивується, яким чином він потрапив у цей чужий світ, в якому він був переконаний більше, ніж у чомусь іншому, і з якого він щасливо виривався. З розчарованим депресивним, який живе у темному світі безвиході, без кольорів і без життєвих сил, якому здається, що час завмер, свинцево-важкий, і який згодом, після видужання, коли він знову виринає з цього жажливого царства тіней, не розуміє себе самого тогочасного. Є багато інших психічних хворих, які у певний період свого життя переживають світ по-іншому, болісніше, і у всякому випадку так, що ніхто їх посправжньому не розуміє. А хто, власне, каже, що світ хворого хибний, а наш світ здорових правильний? Діє тут просто принцип демократичної більшості, що дійсністю є те, що думає більшість? Чи варто дотримуватися принципу авторитетності: головний лікар визнає, що є реальним світом?

Наркозалежні навмисне шукають цього лоскитливого відчуття штучних світів. Вони прагнуть згалюцинованих почуттів, світів, наповнених образами та кольорами, які вони хочуть створювати за потреби, і якими вони що далі, то менше насичуються. Звичайно, вони також не хочуть стати учасниками жажливої подорожі

крізь інші чужі світи, хочуть залишатися керівниками театру у вічному карнавалі штучних відчуттів, у пошуку відновлюваного щастя, проте врешті-решт стають рабами вічних пошуків своїх, колись власних, інсценувань. Кожна залежність — це відрив від того світу, в якому ми всі живемо, інколи відрив назавжди, поступове самогубство. Фільм, у якому живе залежний, у кінці не має нічого спільного з тим, що ми вважаємо реальністю. Отже, його світ фальшивий, а наш справжній?

На відміну від психічно хворих, усе зовсім по-іншому у дітей, чий розум, як відомо, менше приземлений, ніж у дорослих, і які у своїх фантазіях можуть почуватися по-домашньому затишно у багатьох світах одночасно. Інколи діти уявляють, що вони насправді принци і принцеси, чи якісь інші важливі особи, про що їм, щоправда, не зізнаються через якусь таємну домовленість. Для дітей не дуже важливо, чи є той світ, який вони собі нафантазували, справжнім світом. Діти не підписують ніяких угод, вони не заробляють грошей, вони не ухвалюють ніяких життєво важливих рішень. Для дітей світ — велика гра. Це для дорослих має вирішальне значення — правдиве щось чи фальшиве, і для дорослих вже не весело, а навпаки, жакливо, коли вони більше не знають, ілюзорним чи справжнім є світ, у якому вони живуть.

Для нас, дорослих, щоправда, є реальна можливість свідомого відходу від часто такого тиранічного, безрадісного, буденного світу, який усім нам щодня нав'язується як єдиний справжній. Якщо ми хочемо вступити у гру з багатьма фантастичними світами, майже так, як це ще можуть діти, і залишатися при цьому суспільно прийнятними, тоді найкраще це здійснити через мистецтво та музику. Не лише дітям, митцям також відкриті світи, які розривають пута, накладені на нас вигідним реалізмом. Одночасно вони можуть непомітно спрямувати увагу на суть справи, на власне дійсність, яку ми легко втрачаємо з поля зору у сірих буднях з їхніми рутинними нормами і у всіх

тих барвистих штучних світах з їхніми фантастичними можливостями.

Автор в одному романі може створити цілий світ з раю та пекла, любові та ненависті, щедрості та скупості, і лише він визначає, що у цьому світі є правдивим, а що ні. І читач може пірнути у цей штучний світ, може жити у ньому, думати та відчувати, хоча насправді його не існує. У науково-фантастичній літературі створюється світ, який повністю розриває час і простір і в якому ми все ж таки можемо перебувати, читаючи книжку. Хоча нічого з того, що там описується, можливо, і не існує, можемо без жодного спротиву вжитися у цей «світ».

Театр і кіно також вигадують світи, в яких правила нашого, здається, єдиного світу можуть не діяти, і вони втягують нас у цей світ і його вигадані дійсності. Як би це було б, якби наш, нібито такий реальний світ, також був лише однією з розповідей, з якої ми могли б так само вийти, ніби відклавши нудну книжку? Скульптор може створювати тривимірні фігури, які у бездоганно функціонуючому світі зовсім позбавлені сенсу, проте які дають поштовх і завдяки своїй особливості вибивають споглядача зі звичної колії думок та відчуттів. Твір мистецтва може дозволити нам потрапити з буденного світу в осяйну штучну реальність. І художник лише у двох вимірах на тонесенькій дійсності аркуша створює світ з кольорів і форм, який ніяк не використовуєш, проте який може дивувати людство, долаючи час і простір. Врешті-решт музика, найбільш невловима з усіх мистецтв, і все ж реальна, діє на нас та інших; по суті, це лише звукові хвилі, проте для декого — цілий всесвіт, що має для них більше значення, ніж надійна реальність плічок у шафі.

Але поки ми подорожуємо у всіх цих вигаданих світах, нас підтримує відчуття, що ми будь-коли можемо повернутись на батьківщину нашого дійсного світу, у світ, який ми вважаємо знайомим з дитинства і в якому здається зрозумілим, що є правдивим, а що ні, що є справжнім, а що ні, що є реальним чи не реальним.